

Розділ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

О. В. ГОЛОВКІН
І. Р. СКАЗКО

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ: ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ

Досліджено питання щодо кримінально-правової відповідальності громадян України за добровільну співпрацю з окупантами.

Ключові слова: національна безпека, воєнна окупація, акт агресії, співпраця з окупантами, колабораціонізм.

© ГОЛОВКІН Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, начальник відділу дослідження проблем національної безпеки і оборони НДІ Національної академії прокуратури України, почесний працівник прокуратури України, ветеран прокуратури України

© СКАЗКО Ігор Романович – головний науковий співробітник відділу дослідження проблем національної безпеки і оборони НДІ Національної академії прокуратури України, почесний працівник прокуратури України, ветеран прокуратури України

Головкин А.В., Сказко И.Р. Колаборационизм в Украине: дискуссионные аспекты

Исследован вопрос уголовно-правовой ответственности граждан Украины за добровольное сотрудничество с оккупантами.

Ключевые слова: *национальная безопасность, военная оккупация, акт агрессии, сотрудничество с оккупантами, колаборационизм*

Holovkin Oleksander, Skazko Igor. Collaboration in Ukraine: discussion questions

This article deals with the issue of criminal liability of Ukrainian citizens for voluntary cooperation with occupiers.

Keywords: *national security, military occupation, acts of aggression, cooperation with occupiers, collaboration.*

У новітній історії України склалася ситуація, коли значна частина громадян, була вимушена залишитись проживати в анексованому Російською Федерацією Криму та в окремих районах Донецької та Луганської областей, які тимчасово не контролюються Україною.

Аналіз повідомлень в засобах масової інформації, розповідей очевидців, матеріалів судового розгляду кримінальних проваджень та інших джерел свідчить про неоднакове сприйняття ними окупаційної влади.

Значна категорія громадян, які з об'єктивних причин вимушені знаходитись на анексованій та окупованій територіях, визнають українську владу єдиною легітимною на цих землях, при цьому частина з них взагалі не співпрацює з окупаційною владою, як-то пенсіонери, самозайняті мешканці сільської місцевості, безробітні тощо, інша частина – співпрацює в обмежений спосіб, тобто не бере участі в роботі органів, які підмінюють публічну владу (наприклад, приватні підприємці, працівники магазинів, ринків, громадського транспорту, житлово-комунального господарства, медицини тощо), ще одна, незначна група громадян перебуває на службі в незаконних воєнізованих формуваннях або працює в публічному секторі у не-

визнаних Україною „органах влади”, виконуючи функції пов’язані із здійсненням організаційно-управлінської або адміністративно-господарської діяльності, тобто так чи інакше представляє окупаційну владу.

На сьогодні в суспільстві ведеться дискусія щодо можливої відповідальності громадян України за співпрацю з окупантами на невідконтрольних Уряду територіях.

Водночас у чинному українському законодавстві офіційно не визначено поняття та не встановлено відповідальності за колабораціонізм, хоча на нашу думку участь громадян України в органах, які імітують державне управління на анексованій та окупованій території, не завжди може оцінюватись за ст.109, ст. 110 КК України або за ст. 111 КК України за ознакою надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Слід зазначити, що раніше проблемні питання кримінальної відповідальності злочинів проти основ національної безпеки досліджували Ю. Баулін, О. Бантишев, В. Борисов, А. Вознюк, В. Грищук, С. Кравець, А. Кучер, В. Навроцький, Є. Письменський, М. Рубашенко, В. Тацій, М. Хавронюк та інші, разом з тим питання відповідальності за колабораціонізм незважаючи на його актуальність залишається на даний час практично не дослідженим. Однак чималий матеріал, що міститься у працях вказаних вчених, має велике значення для подальшої роботи з розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Термін „колабораціонізм” почав використовуватися науковцями та з’явився у юридичній лексиці після Другої світової війни. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови дано визначення поняття колабораціонізму, як співробітництва з фашиськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни¹.

В Енциклопедії історії України зазначено, що термін „колабораціонізм” (від французького *collaboration* – співпраця) вживається для визначення добровільної співпраці (на противагу вимушеній

співпраці) окремими групами, прошарками населення окупованих територій з окупантами.

Використання цього терміну пов'язане з тим, що саме так було названо принципи взаємовідносин Німеччини з урядом окупованої гітлерівцями Франції на підставі угоди про співпрацю 1940 року².

Таке ж визначення колабораціонізму міститься і в Юридичній енциклопедії, автори якої додатково зазначають, що у кримінальному порядку колабораціоністи несли відповідальність за зраду батьківщини та деякі інші державні і військові злочини³.

Можна погодитись з думкою Є. Письменського, що „проблеми криміналізації колабораціонізму залишаються актуальними, оскільки кримінально-правова характеристика згаданих дій, як правило, надається відповідно до статті 109 (Дії, спрямовані на насильницькі зміни, повалення конституційного ладу або вилучення державної влади), статті 110 (Порушення територіальної цілісності та недоторканності України), статті 111 (Державна зрада) або стаття 258-3 (Участь у терористичній групі або терористичній організації) КК України. Однак є серйозні підстави вважати, що ці положення кримінального законодавства не завжди повністю охоплюють особливості колабораціонізму. Деякі з них можуть залишатися поза межами сфери кримінального права. Для згаданих діянь необхідним є заподіяння шкоди національній безпеці України. Проте співпраця з окупаційною владою, як показує практика, не завжди містить такий намір»⁴.

На жаль, в умовах гібридної війни досить складно довести вину особи у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки. Дії завідувача відділенням медичного закладу чи завідувача кафедри вищого навчального закладу, що знаходиться на території непідконтрольній Уряду України не завжди можна кваліфікувати за ст. 111 КК або 258-3 КК України.

Враховуючи, що після відновлення державного суверенітету в Криму та окремих районах Донецької і Луганської областей постане питання щодо відповідальності осіб, які співпрацювали з окупантами або виконували функції у невизнаних Україною органах пуб-

лічної влади тому воно на наше бачення має бути вирішеним невідкладно, як в теоретичному аспекті так і в практичному застосуванні норм права.

Уже зараз необхідно виробити певну стратегію подальшої поведінки з пособниками окупантів після звільнення наших територій. Саме тому потрібно визначитися на рівні права, з поняттям колабораціонізм та відповідальністю яку повинні понести ті, хто підпадає під це визначення, це може бути як кримінальна відповідальність так і адміністративна, у тому числі щодо позбавлення громадян частини політичних прав визначених Конституцією України. Однак слід пам'ятати, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 4 КК України злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння⁵.

Як уже зазначалось, головною ознакою колабораціонізму є добровільна співпраця громадянина держави з окупантами.

Під окупацією розуміється зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави без отримання суверенних прав на них.

Оскільки прямої окупації частини Донбасу Збройними силами Російської Федерації на даний час немає, виникає питання, чи є юридично доведеними з позиції міжнародного права факти військової агресії та здійснення контролю Росії над незаконними збройними формуваннями і органами влади „ДНР” та „ЛНР” та чи можна розглядати ці незаконні воєнізовані формування і „органи влади”, як окупаційні.

У статті 3 Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 3314 від 14 грудня 1974 року наведено перелік дій, незалежно від оголошення війни, які будуть кваліфікуватись в якості акта агресії.

Зокрема, до переліку таких дій відносяться: вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави чи люба воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія з застосуван-

ням сили території іншої держави або частини її; засилка державою або від імені держави озброєних банд, груп, нерегулярних сил і найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти другої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно вище перерахованим атакам, а також інші дії⁶.

Тобто дана Резолюція розділяє пряму та непрямую агресію і в останньому випадку йдеться про ведення неоголошеної війни не за допомогою регулярних військ, а за допомогою найманців, терористів тощо. Саме таку гібридну війну ми бачимо на сході України.

Слід зазначити, що наведений перелік дій не є вичерпним, і Рада Безпеки може визначити, що інші акти представляють собою агресію.

Однак на даний час Рада Безпеки ООН не визнала дії Росії на сході України агресією. Водночас відповідно до резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи від 12 жовтня 2016 року № 14139 „ДНР” та „ЛНР”, створені, підтримувані та ефективно контролювані Російською Федерацією, не є легітимними відповідно до українського чи міжнародного права. Це стосується всіх їхніх „органів влади”, включаючи „суди”, встановлені владою де-факто⁷.

За юридичною природою акти і рішення міжнародних міжпарламентських організацій, у тому числі Парламентської Асамблеї Європи відносяться до актів так званого „м'якого права” норми якого за загальним правилом не встановлюють жорстких зобов'язань. Згідно зі ст. 22 Статуту Ради Європи Асамблея є дорадчим органом, що обговорює відповідні питання у межах своєї компетенції і передає свої висновки Комітету Міністрів у формі рекомендацій. Парламентська Асамблея приймає резолюції та інші документи, які визначають основні, загальні напрямки діяльності Комітету Міністрів, національних урядів, парламентів та політичних партій; розробляє різноманітні міжнародні договори – європейські конвенції, які сприяють формуванню основи європейської нормативно-правової системи⁸.

Також на даний час Міжнародним Судом Організації Об'єднаних Націй розглядається позов України до Російської Федерації щодо порушення Росією Міжнародної конвенції про боротьбу з фі-

нануванням тероризму від 9 грудня 1999 року, яка ратифікована обома країнами у 2002 році. На наше бачення саме рішення Міжнародного Суду ООН може слугувати базою для правової оцінки дій Росії на сході України, яке визнаватиметься джерелом міжнародного права відповідно до пункту „d” статті 38 та статті 59 Статуту Міжнародним Судом Організації Об'єднаних Націй⁹.

Оскільки на сьогодні, незважаючи на фактичну очевидність, поки що важко констатувати, як юридично доведений факт, наявність окупації Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей, у тому числі здійснення нею контролю над „квazіреспубліками”, а Верховною Радою України ще не прийнято відповідного Закону, тому видається доцільним при визначенні поняття співпраці громадян України з невизнаними органами влади головними ознаками такої співпраці вважати дії спрямовані на виконання повноважень в незаконно створених органах публічного сектору на території, яка тимчасово не контролюється урядом України.

Крім того, відповідальність за добровільну співпрацю може наступити не у кожному випадку, а лише за наявності тяжких наслідків, тобто коли внаслідок такої співпраці завдано шкоду інтересам суспільства й держави у сфері забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки.

Незважаючи на тривалі воєнні дії та дипломатичні зусилля Уряду України щодо відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету в окремих районах Донецької та Луганської областей, у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 року №с 287/2015 не визнано колабораціонізм як загрозу національній безпеці і не запропоновано основні напрямки державної політики щодо формування політико-правових засад протидії цьому явищу, про те на даний час у Верховній Раді України 9 березня 2017 року зареєстровано законопроект реєстраційний № 6170 „Про заборону колабораціонізму”.

В законопроекті дано визначення колабораціонізму як співпраці громадянина України з російською окупаційною владою та створе-

ними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей; встановлено кримінальну відповідальність за таку співпрацю

Водночас опрацюванням законопроекту встановлено низку проблемних питань та зауважень, які роблять законопроект неприйнятним в такій редакції, наприклад формами колабораціонізму визнається, у тому числі участь в мітингах на підтримку російської окупаційної влади, отримання чи використання паспортів або інших документів незаконних організацій тощо.

Повне визнання зрадниками усіх мешканців тимчасово окупованих територій України не сприятиме їх інтеграції з державою України, тому в законодавстві повинна бути встановлена певна диференціація жителів тимчасово непідконтрольних уряду України територій в залежності від правових наслідків вчинених ними дій. І лише відносно тих, хто працював у незаконно створених органах влади, можна ставити питання про їхню кримінальну відповідальність.

Водночас варто чітко розділяти вимушену співпрацю (коли людина з міркувань фізичного виживання, змушена встановлювати стосунки з ворогом) та свідому, добровільну. При цьому, підлягає обов'язковому врахуванню форма вини та можливість їх дій у стані крайньої необхідності, тобто може бути встановлена наявність відповідної обставини, що виключає злочинність діяння (при вирішенні цього питання варто брати до уваги вік та стан здоров'я особи, роль, яку особа виконувала у структурах незаконно створених органів влади, наявність родичів, які потребують піклування та інші обставини).

Поведінка іншої категорії громадян, які свідомо беруть участь в публічному секторі, не може оцінюватись за правилами крайньої необхідності, оскільки це умисна діяльність, вчинювана з метою зашкодити національній безпеці України.

У зв'язку з цим доречно навести історичний приклад, так у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 25 листопада 1943 року

№ 22/М/16/У/сс „Про кваліфікацію дій радянських громадян, що надавали допомогу ворогу в районах, тимчасово окупованих німецькими загарбниками” зроблено розмежування між зрадниками батьківщини та пособниками ворога і зазначено, що не підлягають притягненню до кримінальної відповідальності дрібні службовці адміністративних установ, робочі і спеціалісти, які займали професії лікарів, ветеринарів, агрономів, інженерів, учителів і т.п., якщо вони не скоїли таких злочинних дій, як зрада батьківщині чи пособництва в скоєні розправ і насилля над цивільним населенням і полоненими червоноармійцями¹⁰.

Особливого значення набуває дослідження законодавства європейських країн, міжнародної нормотворчої практики стосовно відповідальності за співпрацю з окупантами для розроблення пропозицій щодо можливості адаптування в Україні міжнародного досвіду у вирішенні цієї проблеми.

Цікавою, на наш погляд, видається практика Литовської Республіки, у якій встановлено кримінальну відповідальність за „колабораціонізм”.

Так, відповідно до ст. 120 Кримінального кодексу Литовської Республіки, громадянин Литовської республіки, який в умовах окупації або анексії сприяв структурам незаконної влади утвердити окупацію або анексію, подавляти спротив жителів Литви чи іншим способом допомагав незаконній владі діяти проти Литовської республіки карається позбавленням волі на строк до п’яти років¹¹.

Слушною є думка Є. Письменського, що колабораціонізм повинен розглядатися як феномен, котрий є менш соціально небезпечний, ніж державна зрада чи участь у терористичній організації і тому заслуговує менш суворе покарання. Зрештою, сьогодні тисячі людей співпрацюють з окупаційною владою певною мірою, допомагаючи здійснювати підривну діяльність проти України. Правова оцінка таких дій, як особливо серйозні злочини, незалежно від характеру співпраці, не є справедливою та не дозволяє правильно індивідуалізувати кримінальну відповідальність¹².

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що, враховуючи потенційні загрози національній безпеці України в довгостроковому періоді, Верховній Раді України потрібно прийняти закон про відповідальність громадян України за добровільну співпрацю з окупантами, якщо вона створила небезпеку життєво важливим національним інтересам України чи спричинила тяжкі наслідки.

На нашу думку, в цьому законодавчому акті необхідно чітко визначити нормативне значення терміна „колабораціонізм”, описати його форми та прояви, напрацювати принципово нові ефективні правові механізми щодо юридичної відповідальності громадян за такі дії.

Тому пропонуємо наступну конструкцію складу злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за колабораціонізм:

Стаття 111-1 КК України (Колабораціонізм).

Колабораціонізм – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, яке полягає у виконанні організаційно-розпорядчих та / або адміністративно-господарських повноважень в незаконно створених органах, установах і підприємствах публічного сектору на території України, яка не контролюється її державною владою.

Також відповідальність за такі діяння повинна бути більшою, ніж за сьогодишню, передбачену ст. 111 КК України. Це дозволить у подальшому під час розроблення закону про амністію здебільшого поширювати його саме на цю категорію громадян (якщо вони не вчинили інших злочинів).

Головною у цьому нормативно-правовому акті має стати норма, закріплена у ст. 62 Конституції України, стосовно встановлення презумпції невинуватості осіб, що залишились проживати в окупованій частині країни, доки протилежне не буде доведено в законному порядку.

Крім того, на нашу думку, питання відповідальності жителів тимчасово непідконтрольних Уряду України територій за їх співпрацю з незаконними збройними формуваннями та органами влади

„ДНР” та „ЛНР” необхідно вирішувати у контексті пункту 5 „Комплексу заходів з виконання Мінських угод”, прийнятих і підписаних 12 лютого 2015 року, схвалених Резолюцією Ради Безпеки Організації Об’єднаних Націй 17 лютого 2015 року № 2202 (2015)¹³.

При цьому не підлягають будь-якій відповідальності громадяни України, які працювали у сферах освіти, медицини, транспорту, житлово-комунального господарства тощо і не вчинили інших кримінально-карних дій, відповідальність за які передбачені чинним Кримінальним кодексом України.

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун» 2003. С. 439. 2. *Дерейко І.* Колабораціонізм // Енциклопедія історії України: В 10 т. / редкол.: В.А. Смолій(голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2007. Т. 4: Ка—Ком. С. 440-441. 3. *Юридична* енциклопедія. В 6 т. / Редкол. Ю. 70 Ю.С. Шемшученко (голова редкол) та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2001. Т. 3. С. 145. 4. *Pysmenskyu Y.* Criminal Policy challenges under conditions of hybrid war: Some issues and solutions from Ukraine Cit.: Baltic Journal of Law & Politics 9:2 (2016): 102–129. URL: [//www.degruyter.com/view/j/bjlpDOI: 10.1515/bjlp-2016-0014](http://www.degruyter.com/view/j/bjlpDOI: 10.1515/bjlp-2016-0014). 5. *Кримінальний* кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 6. *Резолюція* Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй № 3314 від 14 грудня 1974 року. Генеральна Асамблея – двадцять дев’ята сесія. Резолюції прийняті по доповідях Шостого комітету. URL: <http://www.un.org/ru/ga/29/docs/29res.shtml>. 7. *Резолюція* Парламентської асамблеї Ради Європи від 12 жовтня 2016 року № 14139. URL: http://news.liga.net/ua/news/politics/13142631-storichna_rezolyuts_ua_par_po_ros_povniy_tekst.htm. 8. *Статут* Ради Європи від 5 травня 1949 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_001. 9. *Статут* Міжнародного Суду Організації Об’єднаних Націй від 26 червня 1945 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page2. 10. *Про кваліфікацію* дій радянських громадян, що надавали допомогу ворогу в районах, тимчасово окупованих німецькими загарбниками: Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 25 листопада 1943 року № 22/М/16/У/сс. URL: textbooks.net.ua/content/view/1119/17. 11. *Кримінальний* кодекс Литовської Республіки, затверджений 26 вересня 2000 року законом № VIII - 1968. URL:

<http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877>. 12. *Рысмєнський* *У.* Ор. ладор. Р. 114. 13. *Резолюція* № 2202 (2015) прийнята Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй на її 7384-му засіданні 17 лютого 2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU15005.html.

Holovkin Oleksander, Skazko Igor. Collaboration in Ukraine: discussion questions

In the recent history of Ukraine there is a situation where significant part of citizens was forced to stay in annexed Crimea and in non-controlled by Ukrainian authorities regions of Donetsk and Luhansk.

Taking into account that after the restoration of state sovereignty in the Crimea and separate districts of Donetsk and Luhansk regions, the question of the responsibility of persons who cooperate with the occupier will arise, in our mind it should be resolve in all theoretically and practical aspects immediately.

At the same time it is necessary to divide the forced cooperation (for example in a situation when a person for reasons of physical survive forced to establish a relations with the enemy) from the voluntary cooperation.

So already now we should develop a certain strategy for further behavior with the persons who were in cooperation with occupier. That is why it is necessary to define a notion of collaboration and the level of liability of those persons. It can be a criminal liability or also an administrative liability, including the deprivation of a part of political rights defined by the Constitution of Ukraine. However, we should remember that in accordance with the requirements of Part 2 of Art. 4 of the Criminal Code of Ukraine, criminality and punishment, as well as other criminal consequences of an act are determined by the law on criminal liability, which was in force at the time of the commission of this act.

In our opinion, total recognition of all residents of the temporarily occupied territories of Ukraine as a traitors will not promote their integration with the state of Ukraine, therefore, it is necessary to make a certain differentiation of the inhabitants of temporarily uncontrolled territories of Ukraine depending on the legal consequences of their actions. And only with regard to those who worked in illegally created authorities, we can raise the question of their criminal responsibility.

In this case, the form of guilty must be taken into account also as all circumstances that excludes the crime of act (as for example age, health, role which this persons play, the presence of relatives that needs of care etc.).

To sum up, it should be noted that taking into account the potential threats to the national security of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine should adopt the law on the responsibility of Ukrainian citizens for voluntary cooperation with the occupants if it creates a danger to the national interests of Ukraine or cause a grave consequences.

In our mind, this legislative act should clearly define a notion of “collaboration”, describe all of its forms, and create a new effective legal mechanism for such action.

Keywords: national security, military occupation, acts of aggression, cooperation with occupiers, collaboration.

УДК 343.1

Є. В. СОЛОМАТИН

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА ПРЕДМЕТНОЮ ОЗНАКОЮ

Розглянуто наукові проблеми, пов'язані з предметною підслідністю. Проаналізовано передбачену чинним законодавством систему предметної підслідності, визначено її елементи, що потребують подальшого дослідження. Наявна система розподілу кримінальних проваджень між органами досудового розслідування за предметною ознакою має суттєві недоліки і потребує вдосконалення, що передбачає необхідність відповідного наукового обґрунтування.

Ключові слова: *слідство, підслідність, органи досудового розслідування, предметна підслідність.*

© СОЛОМАТИН Євгеній Володимирович – аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України